

Den italienske variant – Fra Labriola til Gramsci

AF GERT SØRENSEN

SLAGMARK #77
SIDER: 73-86

I 1848 udgiver en ung Marx *Det kommunistiske Manifest*. Medforfatteren er den to år yngre Friedrich Engels. I et fyndigt sprog leverer det en første opsamling af refleksionerne årene forinden om Hegel, den borgerlige stat, den materialistiske historieopfattelse og vare- og kapitalformen. Det skal her tjene som afsæt for et stykke receptionshistorie, der dog også har arbejdsprogrammets karakter. Ved at definere et nyt historisk subjekt: proletariatet, opridser teksten konturerne af ikke bare et nyt teoretisk felt men også et nyt terræn for politisk handling, som Marx giver substans i sit videre virke som teoriudvikler og aktivist. Det er en ny tilgang til det intellektuelle arbejde, Marx definerer og fletter ind i det levede livs konkrete historie. Men man sporer også i denne tidlige fase nogle indre spændinger i værket, der aldrig bilægges, men som gennemstrømmer Marx' arbejde og forplanter sig til den internationale arbejderbevægelses teorier og strategier i overgangsårtierne mellem det 19. og det 20. århundrede. Umiddelbart peger teksten på et tresidet sæt af spørgsmål, der angår: 1) indholdet og forudsætningerne for den viden, der udsiger noget om tendenserne i en samfundsformation; 2) handlingernes mål og midler, der altid dikteres af bestemte etisk-politiske forventninger til fremtiden; og 3) indretningen af den samfundsmæssige styreform, af staten og af civilsamfundets institutioner og organisationer, for så vidt disse omslutter de historiske tendenser og forventninger.

De følgende sider ser først på, hvorledes tematikkens enkelte anliggender fremtræder i *Manifestet* for dernæst at følge tematikkens indbyggede *apori* hos Anto-

nio Labriola (1843-1904) og Antonio Gramsci (1891-1937), der begge forvalter det marxiske arvelegas med deres baggrund i Det Italienske Socialistparti, PSI's historiske og teoretiske udvikling fra 1890'erne og senere i Den Russiske Revolution i 1917. Der udfolder sig her en sammensat erfaring, som det ikke bliver mindre relevant at erindre sig i forbindelse med en gentænkning af *Manifestets* appel til at "vende de sociale og politiske betingelser" mod de magthavere, der som det klassiske bourgeoisie i sin tid selv gør brug af dem (Marx & Engels, 1848, s. 191; Losurdo, 2017, s. XIII).

"ALT FAST OG SOLIDT FORDUFTER"

Manifestet anskuer samfundenes udvikling historisk. Men interessen for kapitalismens tidligere historie er ikke primært historiografisk, men motiveret af et ønske om at analysere fortidens hastige vej ind i en ny fremtid, hvis nærmere indhold endnu står åbent. Marx tænker sin tekst dybt inde i den verden af ideer, hændelser og konflikter, der med Oplysningen og Den Franske Revolution bringer borgerskabet til magten og fjerner *l'Ancien Régime's* begrundelse for egen uforanderlighed ved at henvise til Gud. Borgerskabet er en revolutionær kraft, der fylder en immanent og dennesidig verden op med nye begreber (vare, kapital, proletar, bourgeois, verdensmarked, produktionsmåde, produktionsmidler, merværdi, profit, krise og revolution):

De stadige omvæltninger i produktionen, de uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse udmærker bourgeoisie's tidsalder frem for alle andre. Alle faste, indgroede forhold med tilhørende ærværdige forestillinger og meninger bliver opløst, og de nye, der dannes, bliver forældede, inden de kan nå at stivne. Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen, på deres indbyrdes forhold (Marx & Engels, 1848, s. 162).

Marx ser opkomsten af en ny "civilisation", hvori borgerskabet har erobret den politiske magt for på denne måde at "tvinge hele samfundet ind under deres tilegnelsesvilkår" (Marx & Engels, 1848, s. 170). Det lægger imidlertid op til et bredere syn på denne civilisation, der nok som produktionsmåde genererer bestemte magt- og styreformere i samfundsformationen som helhed, hvis mål det er at sikre dens fortsatte

ekspansion, men som har stadig større vanskelighed ved at skjule sine egne indre modsætninger mellem den klasse, der ejer produktionsmidlerne og de ophobede kapitalrigdomme, og den klasse, der kun har sin arbejdskraft at tilbyde.

Den borgerlige-kapitalistiske civilisation varsler i Marx' analyse sin egen undergang og aktualiserer spørgsmålet om "proletariatets erobring af den politiske magt" eller tilkæmpning af "demokratiet" (Marx & Engels, 1848, s. 172, s. 179), dvs. spørgsmålet om at vende de 'civilisatoriske' betingelser, som borgerskabet har skabt, mod borgerskabet selv. Det implicerer nødvendigheden af at bryde den borgerlige opfattelse, der reducerer politisk magt og stat til "et udvalg, der varetager bourgeoisklassens fællesinteresser" (Marx & Engels, 1848, s. 161). Det kræver desuden indførelsen af et 'radikalt demokrati' (Little & Lloyd, 2009, s. 3-4), der sigter mod at overvinde begrænsningerne i den borgerlige selvforståelse, og hvori den lighed statsborgerne imellem, som de civile og politiske rettigheder garanterer, kun er formel, mens den reelt legitimerer uligheden i det civile samfunds økonomiske strukturer (Petrucciani, 2010, s. 21-37). Marx' beskrivelse af arbejdermassernes sammenstuvning i fabrikkerne er utvetydig klar, når han fremhæver, hvorledes de bliver "stillet under opsyn" og underkastes et "despoti". Den selvsamme sociale og politiske disciplinering, som antager despotiske former, danner samtidig de erfaringsmæssige betingelser for, at proletariatet kan organisere sig som klasse og danne egne sammenslutninger (Marx & Engels, 1848, s. 166-68). Det lægger op til en overskridelse af det liberal-konservative demokrati, hvis fortalere i denne tidlige periode faktisk afviser arbejdernes ret til at organisere sig selv, da det anfægter styrkeforholdene i det civile samfund og underminerer den liberale minimalstat. Allerede under den franske revolution markerer Le Chapelier loven fra 1791 et brud internt i tredje stand med et forbud mod at oprette arbejdersammenslutninger, der stemples som "et attentat mod friheden og menneskerettighedserklæringen" (Losurdo, 2017, s. XXXI; Marx, 1867, s. 1034).

Marx fremskynder dog omslaget i de 'sociale og politiske betingelser', når han i *Manifestet* plæderer for aktualiteten af den kommunistiske revolution og gør erobringen af demokratiet til et skridt på vejen frem mod en ny samfundsorden, også med brug af "despotiske indgreb" for at fravriste borgerskabet den private ejendomsret og centralisere kapital og produktionsmidler "i statens hænder", dvs. "i hænderne på proletariatets som herskende klasse" (Marx & Engels, 1848, s. 179).

Marx udstikker her den permanente revolutions perspektiv, som også Gramsci senere forbinder med revolutionsåret 1848 (Gramsci, 1929-35, s. 290), og peger på de ubrudte overgange fra borgerskabets afvikling af det feudale samfund til den kommunistiske revolution, der gør proletariatet til den nye herskende og ledende klasse. Det jakobinske træk, der forener de to revolutioner, signalerer også en midlertidig suspendering af demokratiet til fordel for en styreform, Marx senere i et brev til Weydemeyer kalder proletariatets diktatur (Marx, 1852, s. 453; Vacca, 2016, s. 16). Det efterlader et åbent etisk-politisk problem, der forfølger den internationale arbejderbevægelse og tilspidses med det 20. århundredes splittelse mellem kommunister og socialdemokrater. Det springende punkt ligger i "den uomgængelige forbindelse mellem den regulative og juridiske form og de såkaldte substantielle indholdselementer, der har med den sociale emancipation og lighed at gøre" (Petruciani, 2010, s. 36).

Der melder sig her – for at vende tilbage til den overordnede tematik og karakteren af cirkulariteten mellem tematikkens tre sider - det ikke uvæsentlige spørgsmål om, i hvilken udstrækning den økonomiske analyse af uligheds- og krisetendensen i den kapitalistiske produktionsmådes bytterelationer, som lanceres i *Manifestet* og udbygges i de senere modne værker, samtidig dækker over en teori om udbytning, der umiddelbart motiverer til proletariatets erobring af den politiske magt (demokrati-diktatur). Med den historiefilosofiske tilgang, der lægges for dagen, opereres der med en årsag og virkning mellem det økonomiske niveau og det politiske udfald. I denne henseende skitserer *Manifestet* en tidlig sammentænkning af kritikken af den politiske økonomi med de 'demokratiske' og 'kommunistiske' ideologier og bevægelser, der fulgte i kølvandet på det sene 1700-tals revolutionære bølger. Det er da også denne samtidighed, der får Marx til sammen med Engels at engagere sig i Det kommunistiske Forbund og senere i det langt mere langsigtede projekt, som arbejdet for Første og Anden Internationale og de europæiske socialistpartier repræsenterer. I den udstrækning Engels og med ham også Karl Kautsky får en afgørende rolle i udformningen af en egentlig marxisme (Haupt, 1978, s. 306; Stedman Jones, 1978, s. 320), kan der være grund til med den italienske virkningshistorie at dekonstruere, hvad der her og med marxismen-leninismen efter det russiske 1917 antager karakter af en ideologisk konstruktion, når den tresidede tematik (viden-handling-styreform) lægger sig til rette i en doktrinær lære.

MORFOLOGISK FORUDSIGELSE OG ENGELS' TESTAMENTE

I *Manifestet* afmonterer Marx væsentlige dele af Hegels filosofiske og etisk-politiske teoribygning (Sørensen & Jensen, s. 55-61). Dialektikken bliver vendt på hovedet og gøres til den drivkraft, der dikterer klassekampens historie fra det feudale samfund over det borgerlige samfund og frem til det kommunistiske samfund. Staten er ikke længere den etiske stat, men liberalismens natvægterstat. Det civile samfund er ikke længere stedet for fællesskaber og gensidige anerkendelser, men reduceres til det borgerlige samfund, der med sine fabrikker og markeder varegør og fremmedgør relationerne mellem menneskene indbyrdes og mellem mennesket og naturen. Marx opfanger her tidligt ledetråden for sit arbejde, når han slår ned på den tendens, som samfundsformationen har til at universalisere varelogikken og tilvejebringe de bedste institutionelle betingelser for dens udvidede reproduktion. Men han afslører dog også en bredere forståelse af civilsamfund og stat, når han slår ned på dannelsen af de sammenslutninger, der dannes i det civile samfund i opposition til den herskende og ledende klasse, og som stiler mod selv at blive stat og gøre staten til et etisk-politisk vehikel for en udvikling mod det radikale demokrati. Stat og civilsamfund er altså mere end, hvad den borgerlig-kapitalistiske samfundsformation vil gøre disse til. Kriseperspektivet, der åbner sig, spores ikke kun tilbage til modsætningerne internt i selve produktionsmåden, men angår hvorvidt selve produktionsmåden kan underbygge og danne basis for hele samfundsformationen.

Parallelliseringen mellem den borgerlige og den proletariske revolution bliver imidlertid dementeret af historien. Mens den borgerlige revolution kan fremvise et resultat, er udsigterne for en proletarisk revolution mere usikre. Det ser man allerede i 1848. Det står definitivt klart for Marx med Napoleon III's bonapartistiske kup i 1852 (Marx, 1852a; Traverso, 2016, s. 43). I 1870-71 drukner Pariserkommunen i blod og tvinger den internationale arbejderbevægelse til at satse på en mindre konfrontatorisk strategi. Det er i denne sammenhæng værd at henvise til Italiens første marxistiske tænker, Labriola, også for at se de teoretiske konsekvenser af det ændrede historiske og politiske klima hen mod slutningen af det 19. århundrede, som også PSI står i. Labriola er filosofiprofessor ved Roms universitet og skolet hos Bertrando Spaventa, der eksponerer en særlig syditaliensk Hegel-tradition i Napoli. Fra 1890'erne indleder han en brevvæksling med Engels, Kautsky og Bebel og følger grundlæggelsen af PSI i 1892, men kritiserer dog partiets leder Filippo Turati

(1857-1932) for at mangle teori. Hans betydeligste elev er den idealistiske filosof Benedetto Croce (1866-1952), der dog også bliver den første mere markante kritiker af en positivistisk farvet marxisme (Croce, 1900).

I et længere skrift fra 1895 vender Labriola tilbage til *Manifestet* og afviser den positivistiske determinisme som præger, hvad der ofte også benævnes den videnskabelige socialisme (Petrucciani, 2010, s. 123). I stedet anlægger han en mere hermeneutisk inspireret tilgang, der omlægger subjekt-objekt forholdet til reciproke relationer af årsag og virkning:

Vore intentioner er kun det teoretiske udtryk for og den praktiske udlægning af de data, som vi modtager fra fortolkningen af den historiske proces, som udfolder sig igennem os og omkring os; og som gennemtrænger de objektive relationer i det samfundsmæssige liv, som vi er objekt og subjekt, årsag og virkning, slutpunkt og del i (Labriola, 1895, s. 18).

Med denne tilgang bliver det vanskeligt at opretholde den deterministiske følgeslutning fra objektive økonomiske forudsætninger til bestemte subjektive handlinger og styreformers i stat og civilsamfund, som disse handlinger underlægges. Der sniger sig da også en historisering af den marxske begrebsdannelse ind i Labriolas ræsonnement, der opererer med en slags faseforskydning:

Den form for historisk forudsigelse, der ligger til grund for *Manifestets* lære, og som den kritiske kommunisme siden har udbygget og specificeret med en bredere og mere minutøs analyse af verden i dag, var naturligvis præget af tiden dengang og af de omstændigheder, hvori det dukkede op for første gang, og fik derfra en kampgejst og en meget levende toning i udtrykket. Men det implicerede ikke, og gør det fortsat ikke, hverken en given kronologisk dato eller en beskrivelse, der foregriber en samfundsformation, som det er karakteristisk for de profetier og apokalypser, vi kender fra før og nu (Labriola, 1895, s. 34).

Labriola frasiger sig rollen som prædikant. I hans udlægning fletter den marxske tænkning sig immanent ind i tingenes og menneskenes verden og distancerer sig fra en entydig forestilling om metafysiske lovmæssigheder. I stedet henviser Labriola til en morfologisk forudsigelse (Labriola, 1895, s. 35: it. *previsione morfologica*), der udstikker, hvad vi i dag vil kalde fremtidsscenerier, hvis konkrete historiske implementering afhænger af de forskellige klasser og samfundsgruppers intellektuelle

og organisatoriske homogenitet og gennemslagskraft og ikke af en på forhånd givet historisk rationalitet.

Labriola noterer, at efter optimismen i 1848 havnede de imellemtiden etablerede arbejderpartier i deres egne "indre vanskeligheder", i det omfang "[s]ocialismen fandt hindringer for sin udvikling ikke kun i de generelle betingelser, som den økonomiske konkurrence og det politiske apparats modstand satte, men også i selve de vilkår, som de proletariske masser levede under, og i den ikke altid klare, om end uundgåelige funktionsmåde, der dikterede dens langsomme, forskelligartede, komplekse og ofte antagonistiske og modsigelsesfyldte bevægelser" (Labriola, 1895, s.46). Der er i denne situationsanalyse lighedspunkter med Engels' tanker i indledningen til udgivelsen af Marx' tekst om klassekampene i Frankrig i årene 1848-1850, der gerne opfattes af eftertiden som et politiske testamente. Engels hæfter sig ved, at de politisk-militære styreforhold havde ændret sig til klassefjendens fordel: "Barrikaden havde mistet sin tryllekraft". I Paris havde præfekten Haussmann fået anlagt "lange, lige og brede gader, der er som skabt til virkningen af de nye kanoner og geværer". Efter Engels' mening betyder det, at "[o]verrumplernes tid er forbi; der kan ikke mere gennemføres revolutioner af små minoriteter i spidsen for ubevidste masser" (Engels, 1895, s. 126-27). Endnu i 1898 sendte den italienske regering hæren ud i gaderne i Milano for med brug af kanonader at trænge de oprørske masser tilbage.

Engels gør op med den permanente revolution som farbar strategi og anbefaler i stedet "den parlamentariske virksomhed" ud fra den betragtning, at "de statsinstitutioner, i hvilke bourgeoisiets herredømme er organiseret, frembyder endnu flere holdepunkter, ud fra hvilke arbejderklassen kan bekæmpe disse samme statsinstitutioner" (Engels, 1895, s. 128, s. 124). I denne passage forlader Engels ligeledes det paroleprægede slogan fra *Manifestet*, der identificerer staten med et udvalg, der alene varetager borgerskabets fælles interesser. Staten er mere end det, når den som et juridisk og etisk-politisk råderum forgrener sig til det civile samfunds fællesskaber. Den er en kampplads, der ikke bare handler om stemmerettens større eller mindre udbredelse, men også om retten til at uddanne og organisere sig. I et brev fra 1894 til lederen af det italienske PSI, Filippo Turati, henviser Engels til den nylige samling af nationen Italien, hvori borgerskabet ikke har evnet at føre sin sejr igennem over for de sidste rester af feudale produktionsforhold. Proletariatet står kun stærkt i det rigere nordvestlige Italien, mens flertallet består af håndværkere,

småhandlende og store marginaliserede masser. På denne baggrund opfordrer Engels de italienske socialister til at kæmpe for en borgerlig republik, da denne “er den eneste politiske form, hvori kampen mellem proletariatet og borgerskabet kan finde en løsning” (Engels, 1894, s. 173). Det morfologiske perspektiv, der her udfoldes ved indgangen til det 20. århundrede, forbliver dog ikke det eneste.

'REVOLUTIONEN MOD KAPITALEN' OG DEN RUSSISKE HEGEMONIKRISE

Selv om den mere reformistiske del af arbejderbevægelsen følger den engelske linje, bilægger dette valg aldrig de indre spændinger mellem reformister og maksimalister, som marxismens første krise og den store revisionismedebat med navne som Bernstein, Sorel og Croce skaber omkring forrige århundredskifte. Den russiske revolution i 1917 sprænger den tysk dominerede Anden Internationale og fører til dannelsen af Tredje Internationale i 1919. Den nye cyklus, som Lenin baner vejen for, gør marxismen-leninismen til en statsbærende ideologi med det resultat, at marxismens indbyggede uklarhed om hvilken viden, hvilke handlinger og hvilken styreform i stat og civilsamfund, der kræver en fortsat åben teoretisk og strategisk debat, forbliver uproblematisk med opbygningen af et bureaukratisk og selvlegitimerende terrorregime.

Blandt de mange reaktioner i Italien på de russiske begivenheder finder man Gramsci på PSI's venstrefløj med hans begejstrede artikel fra december 1917 om revolutionen, der efter hans opfattelse indtræffer mod anvisningerne i *Das Kapital*. Gramsci gør op med den udbredte læsning af Marx' hovedværk i Anden Internationale, hvor ingen har ventet et revolutionært opbrud uden for de kapitalistiske kernelande i Vest- og Mellemeuropa. I Rusland forventer man først “en kapitalistisk epoke”, inden proletariatet kan sætte egne mål. Læsningen afspejler ikke bare den skærpede politiske kamp i PSI, som de russiske begivenheder udløser, men også en teoretisk kamp om hvilken Marx man fortolker. I denne henseende markerer Gramsci en slags teoretisk diaspora, der finder ny inspiration også uden for den marxistiske kanon med navne som Bergson og Croce og lader sig rive med af tingene og stemningernes voksende acceleration efter Første Verdenskrig:

De [bolsjevikkerne] har ikke brugt mesterens arbejde til at ophobe en rigid doktrin, bestående af dogmatiske og uafvigelige påstande. De lever de marxistiske tanker ud, de tanker, der aldrig dør,

men fortsætter arven fra den tyske og italienske idealisme, og som hos Marx var blevet belagt med positivistiske og naturalistiske skorpedannelser. Og disse tanker fremhæver altid, at den vigtigste faktor i historien ikke er de rå, økonomiske forhold, men snarere menneskene selv og de samfund, de skaber, når de lærer at leve sammen og forstå hinanden; når de af disse kontakter (civilisation) skaber en samfundsmæssig, fælles vilje; når de lærer at forstå de økonomiske forhold, at tage bestik af dem og tilpasse dem til deres vilje, indtil den kollektive vilje bliver den drivende kraft i økonomien, der kan forme den objektive virkelighed, så den bliver levende, bevæger sig og får karakter af en kogende tellurisk masse, der kan styres derhen, hvor viljen vil, og på den måde, viljen ønsker det.

Marx forudsagde det, der kunne forudsiges. Han kunne ikke forudsige krigen i Europa, eller rettere, han kunne ikke forudsige, at den ville vare så længe eller have de virkninger, den havde (Gramsci, 1917, s. 85-86).

Passagen påkalder sig interesse af flere grunde. For det første rejser den spørgsmålet om karakteren af den viden, der motiverer en handling og en ny politisk orden. For det andet modificerer den antagelserne om de rå økonomiske forholds primat, da disse allerede gennemstrømmes af en vilje til at ville noget andet, end hvad den dominerende produktionsmåde og den bredere samfundsformation tilsiger – og det er et ikke uvæsentligt træk ved 'den telluriske masse', som tingene og menneskene fortætter. For det tredje kan man genkende den hermeneutiske tilgang, som også har inspireret Labriola. For det fjerde nuancerer passagen en bestemt udlægning af de marxiske forudsigelser.

Hvad dette sidste punkt angår, understreger Gramsci nødvendigheden af at rense Marx for de "positivistiske og naturalistiske skorpedannelser", et anliggende, der bliver taget massivt op i de senere *Fængelsoptegnelser*. Således forstår Gramsci, at med fascismen og arbejderbevægelsens nederlag, der koster en fængsling og dom i 1926-28, har den historiske og politiske kontekst ændret sig. Han har ellers engageret sig i dannelsen af Det Italienske Kommunistparti, PCI, i 1921 ved en splittelse af PSI efter Kominterns forskrifter. Dermed indleder han en fase i sit liv, der binder ham til bolsjeviseringen af de nationale kommunistpartier, fra 1924 som partiets generalsekretær. Det lægger ikke bare op til en bestemt partimodel, men det fremmer også en teoretisk og etisk-politisk tilpasning til marxismen-leninismen. De forventninger, som han knytter hertil, bliver dog hastigt gjort til skamme.

At der hos Gramsci melder sig en vis uro også over udviklingen i selve Sovjetunionen, afslører en brevveksling mellem ham og PCI's repræsentant ved Komintern i Moskva og senere partileder, Palmiro Togliatti (1893-1964), fra oktober 1926, en måned før arrestationen. Med sin henvendelse griber Gramsci ind i den tilspidsede konflikt i det russiske moderparti mellem Stalin og Trotskij. Han frygter, at udfaldet vil få konsekvenser også uden for Rusland. Togliatti mener dog ikke, at den italienske henvendelse skal ekspederes videre, da det kan skabe tvivl i Moskva om PCI's stilling. Gramsci er dog af den overbevisning, at en splittelse i den russiske ledelse vil forpurre "proletariatets hegemoni" og skade det stykke "verdenshistorie", som udgår fra 1917. Selvom han støtter Stalin, advarer han flertallet mod at tage "overdrevne forholdsregler" i anvendelse over for mindretallet. Argumentet fra Gramscis side lyder, at enheden i den russiske ledelse er helt nødvendig, hvis revolutionsperspektivet fortsat skal bevare troværdighed. Med de ni år, der er gået, er det i 1926 ikke selve magterobringen, det gælder, men evnen til at opbygge socialismen (Gramsci, 1926, s. 124-37). Det bliver dog de overdrevne forholdsregler, der gør udslaget og blokerer den tematiske treenighed mellem viden, handling og styreform for enhver indre drivkraft.

ØST OG VEST

Når Gramsci ændrer teoretisk kurs efter 1926, havde det ikke kun noget at gøre med, at fængslingen fjerner ham fra PCI's taktiske og strategiske debatter. Brevvekslingen om tilbageslaget i Sovjetunionen viser allerede nogle motiver, der på længere sigt kræver en nytænkning af arven efter Marx. Dette anliggende løber da også som en understrøm gennem *Fængselsoptegnelserne*, i det omfang disse udstikker koordinaterne for en intellektuel og moralsk reform, for en egentlig praxisfilosofi (Gramsci, 1929-35, s. 114) med en terminologi, der er hentet fra Labriola, i det øjemed at rekvalificere den politiske og videnskabelige kultur, som marxismen-leninismen havde gjort afmægtig over for fascismen men også i forhold til udviklingen i Sovjetunionen selv. Man kan hævde, at det russiske 1917 hos den sene Gramsci mister status som en universel model vis-à-vis den ekspanderende amerikanisme (Vacca, 2017, s. 140. Gramsci, 1929-35, s. 400-32). Sammen med fascismen analyseres amerikanismen som eksempel på det, Gramsci i sin begrebslære kalder en passiv revolution, der udvikler produktionsmåden til nye stadier og udbygger sam-

fundsformationen som helhed med nye former for hegemoni og herredømme. Det nødvendiggør en afmontering af den treenighed mellem viden, politik og styreform, som den sovjetiske ortodoksi og en ufejlbarlig magtelite bag *lægger til rette* i en metafysisk og selvlegitimerende konstruktion, og som Gramsci *sætter sig for* i sit modne værk at gentænke også ved at hente nogle nye kilder ind fra den italienske kulturhistorie, såsom Machiavelli og den allerede nævnte Croce.

På mange måder vender Gramsci tilbage til den teoretiske og strategiske horisont, som Labriola og Engels åbner med deres analyser af arbejderbevægelsens råderum over for det eksisterende magtapparat, ikke for at gentage den splittelse, der bidrager til at svække venstrekræfterne over for de totalitære regimer i det 20. århundrede, men for at gentænke de fatale konsekvenser heraf og vidensgrundlaget bag. Mens de socialistiske partiers reformistiske flertal i de europæiske kernelande opgiver den permanente revolution, fastholder bolsjevikkerne den. Det får Gramsci til at slå ned på de store forskelle mellem Øst og Vest med en metaforik, hentet fra den militære sprogbrug:

I Øst var staten det hele, det civile samfund var i sin vorden og uden substans; i Vest var der mellem staten og det civile samfund en snæver forbindelse, og blev staten udsat for rystelser, ville man straks opdage det civile samfunds robuste struktur. Staten var blot en fremskudt løbegrav, bagved hvilken der var en robust kæde af fæstninger og kasematter (Gramsci, 1929-35, s. 53).

Magten er derfor nemmere at erobre i Øst men vanskeligere at konsolidere. I Vest kræver det et etisk-politisk og kulturelt arbejde forud for erobringen af herredømmet i staten og hegemoniet i det civile samfund. I *Optegnelserne* stiller Gramsci sig da heller ikke tilfreds med at påpege det manglende hegemoni i Øst modsvaret af de rene herredømmeformers overtag, som han gør det i brevene fra 1926. Han går et skridt videre og retter en sønderlemmende kritik mod, hvad han med et udtryk fra Croce kalder "den metafysiske materialisme" (Gramsci, 1929-35, s. 118-19, s. 175; Croce, 1900, s. 5-6) i Nikolaj Bukharins *Folkelige håndbog i marxistisk sociologi*, der udgives på russisk i 1921, og som med sine mange genoptryk og oversættelser blev en af marxismen-leninismens lærebøger. På dette grundlag videreudvikler han de ansatser til en fjernelse af de "positivistiske og naturalistiske skorpedannelser", som han i ungdomsartiklen om revolutionen mod *Kapitalen* lægger op til (Gramsci, 1929-35, s. 324).

Den genuine voluntarisme, der tidligere får Gramsci til at slutte op om den russiske revolution, bliver i det modne værk afløst af en begrebslig eftertænksomhed. Således inddrager han nogle vigtige pointer fra Marx' kapitalanalyse i det øjemed at afkræfte den økonomiske determinisme og udskifte, hvad han kalder bevægelseskrigen med stillingskrigens kamp om det civile og kulturelle hegemoni (Vacca, 2016, s. 33). I den udstrækning de første socialistiske partier baserer deres politiske programmer på slutafsnittet i det berømte kapitel 24 i første bog i *Kapitalen*, der tages til indtægt for det synspunkt, at kapitalismen står foran sit snarlige sammenbrud. Dermed overser man, ifølge Gramsci – der indrømmer, at det er et tema, der skal arbejdes videre med –, at Marx i samme bog faktisk henviser til sammensathed i produktionsmåden ved at pege på det tekniske fremskridt og den relative merværdi som modtendenser til profitratens faldende tendens (Gramsci, 1929-35, s. 108). Amerikanisme med den tayloriserede samlebåndsproduktion på Fords fabrikker ser Gramsci som et forsøg på at overvinde "den tendentielle lov om profitratens fald" (Gramsci, 1929-35, s. 401). Den videnskabelige analyse af kompleksiteten i produktionsmåden får derfor karakter mere af en hypotese, end den foreskriver en historisk lovmæssighed og udstikker en sikker prognose.

Det ændrer også grundlaget for de etisk-politiske konklusioner og forklarer Gramscis fornyede interesse for Machiavellis republikanisme (Gramsci, 1929-35, s. 250-99; Viroli, 2009). I forlængelse heraf lancerer Gramsci kort før sin død i 1937 et slogan om nødvendigheden af en grundlovgivende forsamling og fastholder de underordnede klassers optik over for de tendenser til marginalisering og eksklusion, der hele tiden sætter sig igennem, når ressourcerne skal fordeles og diskurserne bag deres brug udfolder sig i bestemte historisk betingede magtrelationer (D'Orsi, 2017, s. 295-96; Modonesi, 2011, s. 359-86). Hverken staten eller det civile samfund er at opfatte som rene replikker af kapitalforholdet men som flydende konfliktzoner, der på den ene side bekræfter varelogikkens trefoldige tendens til at ekspandere globalt, dernæst til at markedsinddrage institutionerne og endelig til at kolonisere menneskekroppen både som arbejdskraft og forbruger, men som på den anden side også åbner nye veje, fordi de er mere end de institutionelle rammer, der definerer de juridiske, etisk-politiske og kulturelle betingelser for varelogikkens udvidede reproduktion. Disse indsigter og handlingsmuligheder lægger sig til rette i Gramscis praksisfilosofi og i hans valg af en tendentielt demokratisk og republikansk styreform som den, der giver de bedste præmisser for at modvirke magtens tilbøjelighed

til altid at lukke sig om sig selv i staten og det civile samfund. I denne henseende kondenserer Gramsci i sit levede liv hele den melankoli, der også følger arbejderbevægelsens historie. Men som Koselleck bemærker, så skrives historien godt nok på kort sigt af sejrherrene, og føjer til, at de historiske erkendelser dog på langt sigt kommer fra de besejrede (Koselleck, 2007, s. 237; Traverso, 2016, s. 16, s. 35).

LITTERATUR

- Bukharin, N. (1927). *La théorie du matérialisme historique. Manuel populaire de sociologique marxiste*. Paris: Éditions Sociales Internationales (Gramsci læste denne franske udgave).
- Croce, B. (1900), *Materialismo storico ed economia marxistica*. Bari: Laterza, 1977.
- D'Orsi, A. (2017). *Gramsci. Una nuova biografia*. Milano: Feltrinelli.
- Engels, F. (1894). Brev til F. Turati (London, 26. januar 1894). In Marx, K. & Engels, F. *Scritti italiani* (a cura di G. Bosio). Rom: Edizioni Samonà e Savelli, 1972.
- Engels, F. (1895). Indledning til K. Marx, *Klassekampene i Frankrig 1848-50*. In Marx, K. & Engels, F., *Udvalgte skrifter I-II*. København: Forlaget Tiden, 1971.
- Gramsci, A. (1917). "Revolutionen mod Kapitalen". Opretrykt i tekstudvalget til Sørensen & Jensen (2015).
- Gramsci, A. (1926). *La costruzione del Partito Comunista. 1923-1926* (a cura di E. Fubini). Torino: Einaudi, 1971.
- Gramsci, A. (1929-35). *Fængelsøptegnelser I-II* (da. overs. i uddrag ved G. Sørensen). København: Museums Tusculanums Forlag. Italiensk udgave *Quaderni del carcere* (a cura di V. Gerratana). Torino: Einaudi, 1975.
- Haupt, G. (1978), "Marx e il marxismo". In *Storia del marxismo. 1. Il marxismo ai tempi di Marx* (a cura di E. Hobsbaum, G. Haupt, F. Marek, E. Ragionieri, V. Strada, C. Vivanti). Torino: Einaudi.
- Koselleck, R. (2007), "Erfaringsændringer og metodeskift. En historisk-antropologisk skitse". In *Begreber, tid og erfaring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Labriola, A. (1895), "In memoria del Manifesto dei Comunisti". In Labriola, *Saggi sul materialismo storico* (a cura di V. Gerratana & A. Guerra). Rom: Editori Riuniti, 1968.
- Little, A. & Lloyd, M. (ed.), *Introduktion til The Politics of Radical Democracy*. Edinburgh: Edinburgh University Press. Hvilket år?
- Losurdo, D. (2017), *Introduktion til Marx & Engels, Manifesto del partito comunista*. Bari-Rom: Laterza.

- Marx, K. & Engels, F. (1848), "Det kommunistiske Partis Manifest". In Marx, Økonomi og filosofi. Ungdomsskrifter (red. V. Sørensen). København: Gyldendal, 1970.
- Marx, K. (1852), Brev til Weydemeyer (5. marts). In Marx & Engels, *Udvalgte skrifter*. I-II (ingen angivelse af redaktør og oversætter), København: Forlaget Tiden, 1971.
- Marx, K. (1852a), "Louis Bonapartes attende brumaire". In Marx & Engels, *Udvalgte skrifter*. I-II (ingen angivelse af redaktør og oversætter), København: Forlaget Tiden, 1971.
- Marx, K. (1867), *Kapitalen*. 1. bog. Bind 4 (red. J. Witt-Hansen og da. overs. K. Østerling Nielsen). København: Rhodos, 1971.
- Modonesi, M. (2011). "Subalterni, subalternità e subalternismo. Da Gramsci alla Scuola di Studi subalterni". In *Studi gramsciani. Gramsci in America Latina* (a cura di D. Kanoussi, G. Schirru, G. Vacca). Bologna: il Mulino.
- Petrucciani, S. (2010). *Marx*. Rom: Carocci editore.
- Stedman Jones, G. (1978), "Ritratto di Engels". *Storia del marxismo. 1. Il marxismo ai tempi di Marx* (a cura di E. Hobsbaum, G. Haupt, F. Marek, E. Ragionieri, V. Strada, C. Vivanti), Torino: Einaudi.
- Sørensen, G. & Jensen, C. (2015). *Antonio Gramsci*. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Traverso, E. (2016), *Malinconia di sinistra. Una tradizione nascosta*. Milano: Feltrinelli (eng. udg. *Left-Wing Melancholia. Marxism, History, and Memory*. New York: Columbia University Press, 2016)
- Vacca, G. (2016). *Quel che resta di Marx. Rileggendo il Manifesto dei comunisti*. Rom: Salerno editrice.
- Vacca, G. (2017). *Modernità alternative. Il Novecento di Antonio Gramsci*. Torino: Einaudi.
- Viroli, M. (2008), *How to read Machiavelli*. London: Granta Books.